

BARBARA GRABOWSKA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

KAROLINA KANIA

Paris Sciences et Lettres Research University, Uniwersytet Warszawski

CODZIENNE ZDZIWIENIE? UCZESTNICY WYMIAN MIĘDZYKULTUROWYCH WOBEC SZOKU KULTUROWEGO

Abstrakt: Migracje stanowią przedmiot badań specjalistów różnych dyscyplin naukowych. Od niedawna naukowcy zajmują się również migracjami o charakterze edukacyjnym. Uczniowie, zmieniając na określony czas kraj zamieszkania, świadomie podejmują zadania związane z poznaniem nowej kultury, języka, obyczajów czy zachowań. Przebywając w kraju odmiennym kulturowo, podlegają akulturacji. Proces ten ma indywidualny charakter i przebieg oraz związany jest z odczuwaniem szoku kulturowego. Jak przebiega wyjazd na wymianę międzykulturową? Z jakimi wyzwaniem mierzą się uczniowie? W jaki sposób przewyższają napotkane trudności?

Słowa kluczowe: wymiany edukacyjne, szok kulturowy, młodzież, AFS

WPROWADZENIE

Obok wielu umiejętności na miarę wyzwań XXI wieku – kreatywności i innowacyjności, myślenia krytycznego i rozwiązywania problemów, komunikowania się, współpracy w grupie, wyszukiwania informacji i zarządzania nimi, rozumienia mediów, korzystania z technologii informacyjno-komunikacyjnej, elastyczności, odpowiedzialności i skuteczności, przywództwa – wymienia się zdolność adaptacji do nowych warunków oraz umiejętności społeczne i wielokulturowe (*Mapa umiejętności...* 2008). Są to kompetencje niezbędne we współczesnych państwach zróżnicowanych kulturowo. Organizowanie edukacji w krajach Unii Europejskiej leży w gestii państw członkowskich, jednak w obrębie wspólnoty europejskiej

podejmowane są działania wspierające krajowe polityki oświatowe. Dotyczą one m.in. rozwoju wymiaru europejskiego w edukacji, zwłaszcza przez nauczanie i upowszechnianie języków państw członkowskich, a także przez sprzyjanie mobilności edukacyjnej uczniów, studentów i nauczycieli. Zaangażowane w edukację międzykulturową są Rada Europy, Komisja Europejska oraz Organizacja Narodów Zjednoczonych.

Josef Huber (2014, s. 5–6) pisze, że:

Wiele z podejmowanych przez Radę Europy działań, programów i projektów ma na celu pogłębianie zrozumienia międzykulturowego, a w kontekście podjętych rozważań należy wymienić choćby inicjatywy dotyczące nawiązywania dialogu międzykulturowego, ustanawiania miast międzykulturowych, prowadzenia kampanii przeciwko dyskryminacji czy uwzględniania wymiaru międzykulturowego w nauczaniu historii lub w kontaktach między poszczególnymi religiami.

Jednym ze sposobów wykorzystywania mobilności edukacyjnej uczniów w praktyce są wymiany międzynarodowe. Mobilność ta służy nabyciu biegłości kulturowej, docenieniu wartości różnic kulturowych oraz rozpatrywaniu własnej kultury w kontekście innych (Ruffino 2014, s. 61). Większość ofert kierowanych do uczniów obejmuje udział w międzynarodowych wymianach międzyszkolnych, zajęciach pozaszkolnych w okresie wakacji, kursach językowych, wydarzeniach sportowych, młodzieżowych obozach pracy, wolontariacie, a także w wyjazdach turystycznych. Inicjatywy te proponowane są w formie zorganizowanej, grupowej, ale istnieje także możliwość wyjazdu indywidualnego.

Istnieje wiele firm komercyjnych, jak również organizacji non profit oferujących wyjazdy zagraniczne dla młodzieży. Celem takich pobytów – trwających od kilku tygodni do roku – jest nie tylko nauka języka obcego oraz poznanie kultury kraju goszczącego, ale przede wszystkim zdobycie nowych kompetencji i umiejętności. Do najstarszych dobroczynnych organizacji pozarządowych proponujących programy wymian międzykulturowych należy AFS Intercultural Programs. American Field Service (AFS), czyli Amerykańska Służba Polowa, działa dzięki zaangażowaniu i pracy wolontariuszy. Misją AFS jest upowszechnianie edukacji międzykulturowej, a także pomoc ludziom w nabywaniu świadomości, wiedzy oraz umiejętności niezbędnych do stworzenia bardziej sprawiedliwego i pokojowego świata (*What we believe in*). Te szczytne i – jak mogłoby się wydawać – górnolotne cele osiągnęte są od czasów I wojny światowej, kiedy sanitariusze Amerykańskiej Służby Polowej ratowali rannych na polach walki. Po II wojnie światowej, w 1946 roku, weterani wojenni spotkali się, aby zdecydować o przyszłości AFS. Postanowili rozpocząć organizację wymian międzykulturowych, a tym samym dali uczestnikom pro-

gramu możliwość zawierania międzynarodowych przyjaźni. Działania AFS od początku istnienia organizacji bazują na podstawowych wartościach, takich jak: godność, szacunek dla różnic, wrażliwość oraz tolerancja. Mieszkanie, studiowanie i wolontariat za granicą, w społecznościach wielokulturowych przemienia życie, kształtuje obywateli świata i zachęca do dalszego rozwoju. Co więcej, działalność i zaangażowanie na poziomie lokalnym, regionalnym oraz narodowym umożliwia osiaganie wyższych, globalnych celów, dzięki którym świat staje się lepszy.

Pierwsza wymiana AFS odbyła się w 1947 roku i od tego czasu w programach proponowanych przez organizację wzięło udział przeszło 400 tysięcy uczestników. Stowarzyszenie działa w więcej niż 100 krajach na całym świecie, a w organizację wymian międzykulturowych zaangażowanych jest ponad 40 tysięcy aktywnych wolontariuszy. W Polsce programy wymian AFS prowadzone są od 2004 roku. Do końca czerwca 2016 roku zajmowała się nimi Fundacja im. ks. Siemaszki, która oferowała licealistom stypendia umożliwiające wyjazd za granicę. Od lipca 2016 organizacja wymian należy do Stowarzyszenia AFS Polska Programy Międzykulturowe, w którego działania zaangażowanych jest blisko 100 aktywnych w całym kraju wolontariuszy.

BADANIA WŁASNE

Wyjazd za granicę, zdobycie nowych doświadczeń, poznanie innego kraju, nowej kultury – udział w wymianie międzynarodowej jest niezapomnianym doświadczeniem, kształtującym postawy młodych ludzi. Jednak pięknym przeżyciom towarzyszą również trudne wyzwania, którym uczniowie muszą stawić czoła. Zagranicznym pobytem nieodłącznie towarzyszy doświadczenie szoku kulturowego. Uczestnicy wymian międzykulturowych konfrontują się z miejscową społecznością, wywodzącą się z innego kręgu kulturowego. Poznawanie, uczenie się nowej kultury, rozszyfrowywanie kodów kulturowych, nauka języka obcego to ciągły proces pozwalający na jak najlepszą adaptację w nowym środowisku.

Głównym celem badań eksploracyjnych było poznanie aspektów związanych z doświadczaniem szoku kulturowego przez uczniów podczas wymian międzykulturowych, przebiegu procesu adaptacji oraz sposobów reagowania na pobyt w obcym kraju. Zastosowanie wyjaśnienia nomotetycznego pozwoliło „z perspektywy faktów opisanych w teorii” (Rubacha 2008, s. 15) zaprojektować badania w grupie dobranej celowo. Wyniki zostały zgromadzone dzięki zastosowaniu metody ankiety. Kwestionariusz zawierał pytania zamknięte, półotwarte i otwarte. Prezentowane tutaj dane stanowią część większego projektu badawczego realizowanego przez autorki wśród uczestników wymian międzynarodowych (zarówno uczniów, jak i studentów).

Grupę badaną stanowiło 45 uczestników (68,9% kobiet i 31,1% mężczyzn) wymian międzykulturowych AFS organizowanych przez Fundację im. ks. Siemaszki od 2010 do 2016 roku. Ponad połowa ankietowanych jest obecnie studentami i studentkami (1,4%), pozostali (36,4%) to uczniowie i uczennice liceum, a jedna osoba skończyła studia. Respondenci wzięli udział w wymianach międzykulturowych z następującymi krajami: Argentyną, Belgią (Flandrią i Walonią), Bośnią i Hercegowiną, Dominikaną, Francją, Hiszpanią, Kostaryką, Niemcami, Węgrami, Włochami. Były to wymiany roczne¹ (75,6% respondentów) i wymiany trymestralne (24,4%)². Większość ankietowanych (70,5%) angażuje się obecnie w działalność wolontariacką w organizacji AFS.

WYNIKI I OMÓWIENIE

Kulturę nabywamy w procesie socjalizacji: jednostka poznaje, akceptuje, wreszcie internalizuje normy, wzory zachowania. Socjalizacja, a zwłaszcza wczesna socjalizacja, odbywa się w grupach pierwotnych i polega na interakcjach bezpośrednich, nacechowanych emocjonalnie, budowaniu długotrwałych związków i poddawaniu się wpływowi różnorodnych oddziaływań (Turner 1998, s. 80–81). Socjalizacja rodzinna znajduje dopełnienie w socjalizacji szkolnej, w której „kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości ojczyzny oraz poszanowaniu dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata” (*Ustawa z dnia 7 września... 1991*). Uczniowie podejmujący decyzję o wyjeździe do innego kraju na dłuższy czas (trymestr lub cały rok szkolny) w ramach programu wymian międzykulturowych znają już uniwersum polskiej kultury symbolicznej oraz kultury popularnej i są świadomi bagażu, który ze sobą niosą. Samodzielny wyjazd edukacyjny wiąże się z poznawaniem innej kultury, jest także szansą na rozwój, poszerzenie i nabycie nowych kompetencji możliwe dzięki pełnemu zanurzeniu w kulturze kraju goszczącego, np. poprzez mieszkanie w domu lokalnej

¹ Wymiana roczna trwa przez cały rok szkolny (około 10 miesięcy). Wyjazd na wymianę zazwyczaj następuje z końcem sierpnia, a powrót do Polski – z końcem czerwca.

² Program wymiany trymestralnej ECTP (European Citizenship Trimester Programme) od 2009 roku współorganizuje EFIL (European Federation for Intercultural Learning) – federacja zrzeszająca europejskie organizacje AFS. Jest to program wymiany szkolnej, który daje uczestnikom możliwość zanurzenia się w innej kulturze i promuje aktywne obywatelstwo europejskie. Wymiana trwa od końca sierpnia do końca listopada. Z początkiem grudnia, tuż przed powrotem do kraju, wszyscy uczestnicy spotkają się na seminarium ECTP Camp w Brukseli, aby podzielić się swoimi doświadczeniami, wziąć udział w warsztatach z edukacji międzykulturowej oraz odwiedzić instytucje UE. Obecnie w programie wymian ECTP bierze udział około 240 uczniów z 25 europejskich krajów.

rodziny oraz uczęszczanie do tamtejszej szkoły. Jak możemy przeczytać na stronie programu:

Podczas pobytu za granicą uczeń ma nieustanny kontakt z obcym językiem oraz jest zanurzony w nowej kulturze i panujących tam zwyczajach. Ma okazję uczestniczyć w spotkaniach rodzinnych, świętach okolicznościowych, może podjąć inicjatywy na rzecz społeczności lokalnej oraz angażować się w działania w miejscowych organizacjach. Na podstawie tych doświadczeń uczeń buduje w sobie postawę wyrozumiałości i poszanowania dla innych ludzi i kultur. Poprzez możliwość doświadczenia nowej kultury jako ktoś z zewnątrz zyskuje także szersze spojrzenia na kulturę własnego kraju i regionu (*Programy międzynarodowe...*).

Uczestnictwo młodzieży w zagranicznej wymianie bez wątpienia jest ważnym doświadczeniem, a z wyjazdem wiążą się spore nadzieje. Potwierdzają to respondenci, którzy chcieli przede wszystkim poznać nowych ludzi (93,3%), nową kulturę i tradycje (88,9%), nauczyć się nowego języka (86,7%). Za cel stawiali sobie także zdobycie wiedzy i umiejętności (80%), zwiedzenie nowych miejsc (77,8%). Oczekiwali natknięcia się na różnice kulturowe (51,1%). Nikt z wyjeżdżających nie zakładał, że w kraju goszczącym będzie tak jak w Polsce. Przed wyjazdem młodzieży towarzyszyły skrajne emocje. Z jednej strony czuli lęk, strach i niepewność, z drugiej zaś podekscytowanie, ekscytację, radość i ciekawość.

Dla osób biorących udział w wymianie międzynarodowej AFS organizuje warsztaty z edukacji międzykulturowej służące zdobywaniu wiedzy oraz umiejętności potrzebnych w nowym kraju. Wcześniejsze przygotowanie ma pomóc uczniom zaadaptować się w nowym środowisku oraz poradzić sobie ze stresem wynikającym z kontaktu z inną kulturą. W czasie trzydniowego spotkania uczestnicy otrzymują szansę, by znaleźć odpowiedzi na nurtujące ich pytania oraz porozmawiać z byłymi uczestnikami wymiany. Większość respondentów (90,9%) skorzystała z takiej pomocy – brała udział w seminariach przygotowawczych oraz otrzymała wsparcie pracowników i wolontariuszy AFS. Warsztaty prowadzi trenerzy edukacji międzykulturowej, którzy mają zarówno przygotowanie teoretyczne, jak i doświadczenia zdobyte podczas wymian edukacyjnych czy innych zagranicznych wyjazdów. Program szkoleń jest przygotowywanym pod kątem potrzeb uczniów wyjeżdżających i zawiera treści dotyczące różnic kulturowych oraz przebiegu procesów adaptacji, akulturacji, komunikacji. Trenerzy skupiają się na rozwijaniu inteligencji kulturowej składającej się z czterech komponentów:

- metapoznawczego – świadomości własnej tożsamości kulturowej i odrębności kulturowej miejscowych podczas interakcji z nimi;

- poznawczego – wiedzy jednostki na temat norm, zwyczajów, praktyk i konwencji panujących w różnych środowiskach kulturowych;
- motywacyjnego – wewnętrznej motywacji jednostki do podjęcia wysiłku w celu skutecznego funkcjonowania w odmiennym kulturowo otoczeniu,
- behawioralnego – zdolności do odpowiedniej reakcji werbalnej i niewerbalnej podczas kontaktów z przedstawicielami innych kultur (van Dyne, Ang, Koh 2009, s. 234–237).

Również podczas pobytu w kraju goszczącym uczniowie są pod opieką pracowników AFS i mogą liczyć na wsparcie wolontariuszy. Jak wspomina jedna z uczestniczek wymiany:

Zawsze był wolontariusz z kraju goszczącego, który był do mojej dyspozycji w razie gorszego dnia. Pracownicy często utrudniali pewne kwestie i miałam wrażenie, że wszystko chcieli kontrolować, ale organizowane przez regiony seminaria wszystko rekompensowały [K, 19 lat, studentka, roczna wymiana we Francji].

Pracownicy biur AFS w krajach goszczących pomagają zwłaszcza w sprawach formalnych, jak np. przedłużenie wizy, czy w kwestiach związanych z ubezpieczeniem. Istotność kontaktów z pracownikami biura i z wolontariuszami oddaje wypowiedź respondentki:

AFS w Belgii zapewnił mi olbrzymie wsparcie. Wolontariusze byli naszymi dobrymi znajomymi, którzy spotykali się z nami regularnie i zauważyli, jeśli ktoś miał gorszy dzień, starali się nam pomóc. AFS zadbał też o to, że *chapter* [oddział organizacji w danym mieście/regionie] był bardziej jak rodzina i dzięki częstym spotkaniom (wspólnym lekcjom niderlandzkiego) ufaliśmy sobie na tyle, że byliśmy wsparciem dla siebie nawzajem [K, 20 lat, studentka, roczna wymiana w Belgii flamandzkiej].

Czy to w czasie krótkiego, czy dłuższego pobytu w innym kraju, np. na wymianie międzynarodowej, osoby wyjeżdżające konfrontują się z nową rzeczywistością. Szok kulturowy, będący nieodłączną częścią kontaktów międzykulturowych, wynika z różnic między osobami wywodzącymi się z różnych kręgów kulturowych. Problemy z komunikacją, najzwyczajszym „dogadaniem się”, nieporozumienia wynikające z nieznamośności kodów językowych (także tych niewerbalnych), nieodnajdywanie się w nowych sytuacjach – to tylko niektóre wyzwania podejmowane w czasie zagranicznych wyjazdów. Zdobywanie nowych umiejętności pozwala przezwyciężyć te trudności. Istotne jednak jest przygotowanie się do pobytu za granicą jeszcze przed wyruszeniem do obcego kraju poprzez zebranie informacji na temat kultury, z jaką się zetkniemy. Dzięki temu mamy szansę oswoić nieznanne.

Przed wyjazdem uczniowie byli świadomi możliwości wystąpienia szoku kulturowego. Część z nich miała o nim tylko trochę informacji (35,6%), inni dokładnie wiedzieli, czym jest szok kulturowy i jak sobie z nim poradzić (46,7%). Oddają to wypowiedzi badanych: „wiedziałam, że go doświadczę, ale w bardzo oględny sposób. Nie da się go jednoznacznie zdefiniować, dodatkowo każdy przeżywa go indywidualnie, więc zdecydowanie nie znałam recepty na »poradzenie sobie z nim«” [K, 19 lat, studentka, roczna wymiana we Francji]; „miałam informacje o szoku kulturowym, ale wiedza o nim a przeżycie tego w rzeczywistości to dwie różne rzeczy” [K, 22 lata, studentka, roczna wymiana w Niemczech]. Nie wszyscy jednak uważają, że doświadczyli szoku kulturowego. Jak wspomina jeden z badanych: „nie doznałem szoku kulturowego, lub po prostu nie wiem do tej pory co to jest szok kulturowy. Owszem, Polska kultura różni się mocno od argentyńskiej, jednak nie miałem najmniejszych problemów w przystosowaniu się do niej” [M, 20 lat, student, roczna wymiana w Argentynie].

W literaturze przedmiotu opisano dwa modele szoku kulturowego. Kalervo Oberg (1960) utożsamiał go z chorobą mentalną o charakterze przejściowym, która przejawia się emocjonalną dezorientacją wymagającą leczenia. Faktycznie młodym po przyjeździe do kraju goszczącego towarzyszyły także negatywne odczucia. Można je znaleźć na liście opracowanej przez Oberga. Uczniowie odczuwali m.in. poczucie zagubienia, osamotnienia (40,9%); napięcie związane z dostosowaniem się do nowych warunków (38,6%); zamęt spowodowany własnymi oczekiwaniami oraz oczekiwaniami miejscowych, odmiennym systemem wartości, uczuciami i samookreśleniem (29,5%); poczucie odrzucenia (18,2%); poczucie bezsilności związanej z niemożnością radzenia sobie w nowym środowisku (13,6%); zdziwienie, niepokój, obawę, a nawet wstręt i oburzenie po zidentyfikowaniu różnic kulturowych (2,3%). Przebywanie w nowym kraju, bezustanne posługiwanie się językiem obcym powodowało zmęczenie „ciągłymi próbami nawiązania kontaktu ze znajomymi, ciągłym próbowaniem bycia zaakceptowanym. Zmęczenie wynikało również z porozumiewania się całymi dniami językiem, którego prawie nie [znali], męczyły [ich] dźwięki i nieustanne próby zrozumienia czegokolwiek” [K, 21 lat, studentka, roczna wymiana we Włoszech].

W pierwszych dniach i tygodniach pobytu za granicą odczucia negatywne przeplatały się z pozytywnymi, a wcześniejsze przygotowanie uczniów do funkcjonowania w kraju goszczącym, w nowej kulturze zaowocowało ich aktywnością. Większość badanych (84,1%) świadomie podejmowała liczne działania, aby zaradzić negatywnym odczuciom: uczestnicy wymiany uczyli się języka (97,5%), utrzymywali kontakty z ludnością miejscową (90%), poznawali kulturę gospodarzy (82,5%). Mieli świadomość tego, że przebieg wymiany zależy w dużym stopniu od nich samych, a pokonanie początkowych trudności pozwoli im na jak najlepsze wykorzystanie czasu spędzonego za granicą: „chciałam szybko zaaklimatyzować się w nowym środowisku i jak

najlepiej wykorzystać mój czas na wymianie, gdyż wiem że nieczęsto ma się okazję na przeżycie czegoś podobnego” [K, 20 lat, studentka, roczna wymiana we Włoszech]; „podejmowałam działania, żeby pozbyć się napięcia spowodowanego konfliktem mojej wizji świata z tym, czego doświadczałam” [K, 22 lata, studentka, roczna wymiana w Niemczech]; „wiedziałam, że jeśli nie podejmę jakichkolwiek działań, to nie poznam wszystkich tajników kultury mojego kraju goszczącego” [K, 20 lat, studentka, trymestralna wymiana we Francji]. Uczniowie, wykazując się zaangażowaniem, osłabiali siłę oddziaływania szoku kulturowego. Należy zauważyć, że także rodziny goszczące były przygotowywane do przyjęcia uczniów z zagranicy i ich pozytywne nastawienie ułatwiło młodzieży adaptację w nowej kulturze, w nowym środowisku.

Peter Adler (1987) dostrzegł w szoku kulturowym okazję do uczenia się i podnoszenia swoich kompetencji kulturowych, podobnie jak osoby badane, dla których wyjazd był przede wszystkim doświadczeniem międzykulturowym (95,6%). Dzięki niemu wzrosła ich dojrzałość kulturowa (88,9%), mieli szansę uczenia się (84,4%), zdobyli wiedzę (70,5%) i nowe umiejętności (77,3%), osiągnęli także dużą samoświadomość, zaawansowane stadium rozwoju osobistego (75,6%), a pobyt za granicą ułatwił im zrozumienie samych siebie (71,1%). Zmiana kraju zamieszkania w wieku kilkunastu lat w wyniku samodzielnego wyjazdu na wymianę mogłaby wywołać więcej negatywnych reakcji. Jednak szok kulturowy jest doświadczeniem indywidualnym, a uczniowie, pochodzący z różnych środowisk, odczuwali mniejsze bądź większe różnice kulturowe. Fakt, że w opiniach badanych dominowały doświadczenia związane z uczeniem się i zdobywaniem doświadczenia międzykulturowego, może być związany z ich wcześniejszym przygotowaniem do udziału w wymianie. Uczniowie przed wyjazdem byli – choćby częściowo – świadomi innych zasad zachowania i nawiązywania kontaktów społecznych, z którymi przyjdzie im się zetknąć w kraju goszczącym. Tak oni, jak i ich rodziny goszczące byli przygotowani do wyjaśniania różnic, co niewątpliwie wpłynęło na interakcje.

Do poznania oraz analizy przebiegu procesu szoku kulturowego przyjęto model Ingemara Torbiorna (1982). Początkowy okres pobytu za granicą autor nazwał miesiącem miodowym. Uczniowie byli w tym czasie zainteresowani nową kulturą (82,2%), odczuwali podekscytowanie (73,3%) i euforię (37,8%), wszystko wydawało im się fascynujące i zabawne (62,2%), pozytywnie reagowali na różnice kulturowe (51,1%), chociaż nie wszystko w nowej kulturze rozumieli i sami czuli się często nierozumiani. Jak zauważyła jedna z badanych osób, po pewnym czasie zdejmowało się przysłowiowe „różowe okulary”, co dawało szansę na dostrzeżenie niewidocznych do tej pory różnic kulturowych:

Na początku wyjazdu byłam zbyt podekscytowana i pod wpływem wielu emocji, co utrudniało dostrzeganie różnic kulturowych. Kiedy emocje opadły, a zwłaszcza

podekscytowanie wyjazdem, zaczęłam coraz częściej dostrzegać różnice kulturowe związane głównie ze stylem życia. Z czasem rodzina goszcząca zaczęła mnie traktować jak normalnego członka rodziny, a nie jak specjalnego gościa, szczególnie to spowodowało dostrzeżenie różnic związanych z życiem codziennym, do których nie byłam przyzwyczajona [K, 23 lata, studentka, roczna wymiana we Włoszech].

Podczas dalszego pobytu uczniowie zaczęli odczuwać zmęczenie (69,8%) i dostrzegać większe różnice niż na początku (60,5%). Tak przejawiał się drugi etap: irytacji, niechęci, a nawet wrogości.

Powyższe uczucia towarzyszyły mi po trzech miesiącach spędzonych na wymianie. Byłam zmęczona nauką nowego języka, dowiadywałam się wielu rzeczy o kulturze Włoch, które na początku wydawały mi się dziwne, i których nie mogłam zrozumieć. Nie wiedziałam też, jak zachowywać się w stosunku do miejscowych, jak się do nich zwracać, czy zachować dystans wobec nich i to bardzo mnie frustrowało [K, 20 lat, studentka, roczna wymiana we Włoszech].

Badanym towarzyszyły także frustracja (23,8%), niezdecydowanie (16,3%), uczucie braku kontroli (11,6%), a nawet niepokój (14%). Do tego pojawiły się wątpliwości związane z komunikacją z miejscowymi (25,6%), niemożność zrozumienia czegokolwiek (14%), kłopoty z odróżnieniem poważnych problemów od drobnych (7%), a wszystko stało się trudne do rozwiązania (7%). Zmęczeni byli nie tylko uczniowie, ale także członkowie społeczności lokalnych w miejscach, w których gościli młodzi Polacy: „w którymś momencie przestałam być nowością i ludzie zaczęli mnie ignorować. Nie potrafiłam sobie poradzić z chłodnym obyciem Belgów” [K, 20 lat, studentka, roczna wymiana w Belgii flamandzkiej].

Z każdym kolejnym miesiącem pobytu na wymianie uczniowie stopniowo przyzwyczajali się do nowej rzeczywistości kulturowej, a problemy z czasem zostały przewyciężone. Jak wspomina jedna z respondentek:

Mój brak umiejętności w posługiwaniu się nowym językiem i rozumieniem mnie męczył. Męczyły mnie dźwięki i nieustanne próby zrozumienia czegokolwiek. Poczucie humoru, sposób bycia i codzienność mojej rodziny goszczącej była dla mnie niezrozumiała, ale z czasem rozumiałam ich podejście do pewnych spraw, już mi to nie przeszkadzało ani nie szokowało [K, 21 lat, studentka, roczna wymiana we Włoszech].

Nastąpiło przejście do kolejnego etapu – stopniowej adaptacji. Uczniowie nawiązywali znajomości (88,9%), docenili nową kulturę (82,2%), zidentyfikowali

reguły postępowania w niej 62,2%), a także nabyli umiejętność rozpoznawania trudności i oceny ich stopnia (62,2%). Nauczyli się rozwiązywać problemy i zażegnwać konflikty (57,8%) oraz przezwyciężyć poczucie izolacji (48,9%).

Po kilku miesiącach od przyjazdu do nowego kraju uczniowie zaczęli odczuwać pełną adaptację. Przejawiało się to umiejętnością funkcjonowania w nowej kulturze (91,1%), rozumieniem zachowań miejscowych – norm, zwyczajów, wierzeń, tradycji, rytuałów, sposobów funkcjonowania w szkole, myślenia – (86,7%). Badani nawiązali przyjaźnie (77,8%), efektywnie komunikowali się z miejscowymi (80,5%), a także skupili się na rozwoju osobistym (60%).

Uczniowie podczas wymiany w kraju goszczącym podlegali procesowi akulturacji. W ujęciu Krzysztofa Kwaśniewskiego akulturacja oznacza „częściowe przystosowanie zbiorowości i jednostek do warunków życia w otoczeniu obcej kultury oraz w kontaktach z jej nosicielami przy zachowaniu etnicznej identyfikacji i swoistych wzorów zachowania w obrębie własnej grupy” (1982, s. 36). Psychologowie do pojęcia *akulturacja* dodają przymiotnik *psychologiczna*. Akcentują w ten sposób zmiany zachodzące w człowieku na poziomie jego psychiki, w jego postawach, a także w zachowaniu. Theodore H. Graves zaproponował definicję „akulturacji psychologicznej, której rdzeń dotyczy zmian zachodzących w poszczególnych uczestnikach sytuacji kontaktu między kulturami. Zmiany te są wywołane zarówno przez czynniki zewnętrzne, pochodzące z kultury obcej dla jednostki, jak i ze środowiska pochodzenia” (Graves 1967, s. 337–350, za: Berry 2006, s. 160). Na potrzeby dalszych rozważań przydatne będzie uszczegółowienie zaproponowane przez Pawła Boskiego:

O akulturacji psychologicznej mówimy wówczas, gdy osoba wywodząca się z określonego systemu kulturowego (A) i ukształtowana przezeń znalazła się w polu relatywnie długich i intensywnych oddziaływań innej kultury (B), które wymuszają i/lub inicjują spontaniczne procesy adaptacyjne prowadzące do zmian w funkcjonowaniu psychologicznym o różnym stopniu przystosowalności (Boski 2009, s. 505).

Przebywając dłuższy czas w obcej kulturze, da się poznać ją na tyle, by móc przejść od akulturacji koniecznej (polegającej na „imitowaniu zachowań społeczeństwa przyjmującego, nawet bez ich rozumienia”) poprzez akulturację wskazaną (obejmującą przyjęcie elementów kultury, które są korzystne dla lepszej adaptacji) do pełnej akulturacji (obejmującej akceptację i przyjęcie nowych norm i wartości) (Kapiszewski 1980, s. 157). Pierwszego rodzaju akulturacji nie wymienił nikt z badanych, 25,6% uczniów zadeklarowało poprzestanie na poznaniu i przyjęciu tylko pewnych elementów kultury kraju goszczącego, a większość (74,4%) – zaakceptowanie i przyjęcie nowych norm oraz wartości.

Oprócz stosunku do nowej kultury ważna jest także postawa wobec własnej kultury: pozostanie przy niej lub nie. Tych dwóch wymiarów – stosunku do zachowania własnego dziedzictwa kulturowego i tożsamości oraz stosunku do nawiązywania relacji międzygrupowych (z grupą dominującą) – John Berry (2006) użył do zbudowania modelu strategii akulturacyjnych. Dla funkcjonowania uczniów przebywających za granicą ogromne znaczenie ma przyjęta – mniej lub bardziej świadomie – postawa/strategia akulturacyjna. Jedną z nich jest asymilacja, która wiąże się z tym, że uczeń przestaje pielęgnować kulturę kraju pochodzenia, a zaczyna uczestniczyć w kulturze nowego kraju. Taką strategią akulturacyjną przyjęło 27,3% badanych. Drugą strategią, obraną przez 9,1% badanych, jest marginalizacja i przejawia się odrzuceniem kultury własnej, a jednocześnie nikłym zainteresowaniem kulturą kraju przyjmującego i niewielkim uczestnictwem w niej. Trzecia strategia – separacji – charakteryzuje się odrzuceniem kultury kraju goszczącego, unikaniem kontaktów z jego przedstawicielami oraz koncentrowaniem się na kultywowaniu zwyczajów i tradycji kraju pochodzenia. Nikt z badanych nie wykazał braku akceptacji dla kultury własnej i kultury kraju goszczącego. W przypadku uczestników wymian międzynarodowych mieszkających w rodzinach goszczących przyjęcie tej strategii można by uznać za niepowodzenie programu. Czwarta strategia – integracji – polega na zachowaniu wartości i zwyczajów własnej kultury przy równoczesnym przyjęciu i akceptacji kultury kraju goszczącego. Taką postawę zadeklarowało najwięcej badanych uczniów (63,6%). W kontekście niniejszych rozważań można postawić tezę, że ostatnia strategia jest najbardziej sprzyjająca satysfakcjonującemu pobytowi ucznia w nowym kraju. Dążąc do integracji, podtrzymuje on swoje dziedzictwo kulturowe, a zarazem podejmuje interakcje z osobami z kraju goszczącego. Jak zauważył Berry (2006, s. 164), „w tym modelu osiągnany jest zazwyczaj pewien stopień integralności kulturowej, a jednocześnie jednostka podejmuje wysiłek uczestnictwa w szeroko pojętej kulturze dominującej”.

Warto zauważyć, że badani mieszkali w rodzinach goszczących, które świadomie przystąpiły do programu AFS. Bardzo często zdarza się, że członkowie tych rodzin już uczestniczyli w wymianie międzynarodowej lub do niej się przygotowują. Można zatem postawić tezę, że procesowi akulturacji poddawani są nie tylko uczniowie, ale także rodziny, u których mieszkają, a nawet koleżdy i koleżanki z klas, w których podejmują naukę. Akulturacja jest zatem relacją dwustronną. Rodzina goszcząca (*host family*) tworzy klimat otwarcia się na nowego członka, a goszczony uczeń dostosowuje się, uczy, zmienia, rozwija i nabywa kompetencje.

PODSUMOWANIE

Udział w wymianie międzykulturowej dzięki doświadczeniu bezpośredniego kontaktu z inną rzeczywistością kulturową daje możliwość zwiększenia kompetencji kulturowych nie tylko u uczniów biorących udział w wymianie, ale także u członków społeczności lokalnych, w których przebywają. Uczestnicy wymian międzynarodowych po dogłębnym poznaniu kultury kraju goszczącego stają się osobami otwartymi na odkrywanie innych kultur, chętnymi do nabywania nowych kompetencji. Jak zauważyli Yuefang Zhou, Divya Jindal-Snape, Keith Topping i Johna Todmana (2008, s. 63–75), doświadczenia psychiczne, społeczno-kulturowe i edukacyjne zdobyte dzięki udziałowi w wymianie międzykulturowej są niezwykle istotne, zwłaszcza w promowaniu zrozumienia międzykulturowego na poziomie globalnym.

Udział w wymianie edukacyjnej wiąże się z samodzielnym wyjazdem za granicę kilkunastoletniego ucznia, który podlega procesowi adaptacji kulturowej. Wyniki badań wskazują na zasadność wcześniejszego przygotowania uczestników wymian podczas warsztatów z edukacji międzykulturowej, a także na istotę wsparcia otrzymywanego ze strony AFS zarówno przed wyjazdem, jak i czasie pobytu na wymianie.

Badani w czasie wymiany w różnym stopniu doświadczyli szoku kulturowego. Różne także były tego oznaki: od rzadszych – negatywnych (poczucia zagubienia, osamotnienia, a nawet odrzucenia) po częstsze – pozytywne (zyskanie okazji do uczenia się i zdobywania doświadczeń międzykulturowych). W procesie adaptacji kulturowej respondenci przeszli przez fazę miesiąca miodowego, etap irytacji i frustracji, stopniowej adaptacji oraz pełnego dopasowania i adaptacji. Okresy te miały różną intensywność i długość.

Podczas pobytu na wymianie uczniowie dzięki spotkaniom z osobami reprezentującymi odmienną kulturę mieli szansę na głębsze poznanie oraz docenienie własnej kultury. Codzienny kontakt z nowymi zwyczajami sprawił, że badani lepiej zrozumieli polskie kody kulturowe. Jak zauważa Monika Chutnik (2007, s. 127), „przez kontakt z inną kulturą równocześnie i po raz pierwszy spotykamy się z naszą własną”. Tytułowe „codzienne zdziwienie” przejawiało się odkrywaniem nie tylko tego, co nowe i inne w kraju goszczącym, ale również porównywaniem obcych obyczajów z polską kulturą oraz odkrywaniem jej na nowo.

Pobyt na wymianie pomógł uczniom także lepiej zrozumieć samych siebie, budować własną tożsamość, wzbogacać ją. Nauczyli się funkcjonować w nowym środowisku rodzinnym, szkolnym, koleżeńskim. Zdobyli informacje ułatwiające im poruszanie się w „nowym świecie”. Poradzili sobie z trudnościami o charakterze emocjonalnym, z brakiem znajomych miejsc, osób. Nabyli wreszcie umiejętności pomocne w nawiązywaniu i utrzymywaniu relacji interpersonalnych. Odpowiednie

nastawienie uczestników pozwala im wykorzystać doświadczenie nabyte w trakcie wymiany w dorosłym życiu.

LITERATURA

- Adler P., 1975, *The Transitional Experience: An Alternative View of Culture Shock*. „Journal of Humanistic Psychology”, vol. 15, no. 4, 13–23.
- Berry J., 2006, *Akulturacyja: harmonijne życie pośród dwóch kultur*. Tłum. A. Mleczek. „Rocznik Pedagogiczny”, z. 29, 59–72.
- Boski P., 2009, *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chutnik M., 2007, *Szok kulturowy – przyczyny, konsekwencje, przeciwdziałanie*. Kraków, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Grzymała-Moszczyńska J., 2014, *Psychologiczne aspekty powrotów z emigracji – przegląd teoretyczny*. „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, t. 40, nr 4 (154), 51–74.
- Huber J., 2014, *Wprowadzenie*. W: F. Brotto i in. (red.), *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich. Przygotowanie do życia w różnorodnym świecie*. Warszawa, Rada Europy Ośrodek Rozwoju Edukacji, 5–7.
- Kapiszewski A., 1980, *Psychologiczne aspekty emigracji i asymilacji*. W: H. Kubiak, A. K. Paluch (red.), *Założenia teorii asymilacji*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 147–159.
- Kwaśniewski K., 1982, *Zderzenie kultur: tożsamość a aspekty konfliktów i tolerancji*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mapa umiejętności XXI wieku: nauki społeczne*, 2008. Warszawa, Fundacja Teraz Edukacja, [pozyskano z: http://www.edunews.pl/images/pdf/umiejtnoscixxi_pl.pdf].
- What we believe in*, bdw, opublikowano: <http://afs.org/about-afs/#afs-nav-what-we-believe-in> [dostęp: 30.01.2017].
- Nowicka E., 1991, *Świat człowieka – świat kultury. Systematyczny wykład problemów antropologii kulturowej*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Programy międzynarodowe. Program wymiany uczniów AFS*, bdw, opublikowano: <http://www.fund.pl/index.php/2015-06-17-21-22-38/programy-miedzynarodowe/40-program-wymiany-uczniow-afs/231-wymiana> [dostęp: 10.01.2017].
- Ruffino R., 2014, *Edukacja międzykulturowa i wymiany uczniowskie*. W: F. Brotto i in. (red.), *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich. Przygotowanie do życia w różnorodnym świecie*. Warszawa, Rada Europy Ośrodek Rozwoju Edukacji, 57–84.
- Torbiorn I., 1982, *Living Abroad: Personal Adjustment and Personnel Policy in the Overseas Setting (Wiley Series on Studies in Occupational Stress)*. Nowy Jork, John Wiley & Sons Ltd.

- Turner J.H., 1998, *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*. Poznań, Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Dz.U. 1991, nr 95 poz. 425 [pозyskano z: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910950425>].
- Van Dyne L., Ang S., Koh C.K.S., 2009, *Cultural Intelligence. Measurement and Scale Development*. W: M.A. Moodian (red.), *Contemporary Leadership and Intercultural Competence. Exploring the Cross-cultural Dynamics within Organizations*. Thousands Oaks, Sage Publications Inc.
- Zhou Y., Jindal-Snape D., Topping K., Todman J., 2008, *Theoretical Models of Culture Shock and Adaptation in International Students in Higher Education*. "Studies in Higher Education", t. 33, 63–75.

EVERYDAY SURPRISE? PARTICIPANTS
OF INTERNATIONAL EXCHANGES FACING CULTURE SHOCK

Abstract: Migrations are a subject of research by specialists in various scientific disciplines. Recently, scientists have also been involved in migrations of educational background. Students, changing their country of residence for a specified time, consciously undertake tasks related to learning a new culture, language, customs or behavior. While in a culturally different country, they are subject to acculturation. This process has an individual character and course, and is associated with perceiving a culture shock. How is such a trip for intercultural exchange undertaken? What are the challenges students face? How do they overcome the encountered difficulties?

Keywords: educational exchanges, culture shock, youth, AFS